

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ АГРОБІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

ORGANIZATION AND LEGAL FORMS OF AGRO BUSINESS IN UKRAINE

Єфремова І.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківського національного аграрного університету

Ломакіна І.Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківського національного аграрного університету

У статті проведено аналіз наукових досліджень щодо особливостей організаційно-правових форм ведення господарської діяльності у сфері аграрного виробництва з метою визначення ефективнішої форми організації діяльності із сільськогосподарського товаровиробництва для розвитку агробізнесу в Україні. Виділено три групи структурних елементів агробізнесу: малий, середній і великий агробізнес. Досліджено позитивні й негативні моменти впровадження різних організаційно-правових форм організації агробізнесу.

Враховуючи особливості різних форм ведення господарської діяльності, авторами запропоновано виділити три основні групи ведення агробізнесу: малий (дрібний) агробізнес, середній агробізнес і великий агробізнес.

Визначено, що діяльність малого агробізнесу спрямована на вирощування сільськогосподарської продукції як для власних потреб, так і на продаж, а також на комерційне вирощування овочів та окремих нішових культур. Недоліками малого аграрного бізнесу визначено недостатність інформації та знань у певних сферах маркетингу, обмеження інформації щодо можливостей отримання інвестування в дрібне виробництво, що призводить до самофінансування фермерів.

Товариства з обмеженою відповідальністю є найпоширенішою формою середнього агробізнесу. Однак складність функціонування таких господарств зумовлена можливістю участі в товаристві іноземного суб'єкта. Визначено, що проблемними для середнього агробізнесу є обмеження щодо набуття права власності на землі сільськогосподарського призначення іноземними суб'єктами.

Визначено, що великі агропромислові підприємства є найбільш зручними й привабливими для залучення інвестицій. З метою отримання доступу до інвестицій найбільші сільськогосподарські виробники обирають холдингову структуру організації та розміщують свої акції на світових фондових біржах.

Зроблено висновок про необхідність прийняття окремої спеціалізованої нормативної бази, яка б регулювала конкретні питання організації, функціонування та відповідальності суб'єктів господарської діяльності у сфері сільськогосподарського виробництва зокрема й агробізнесу в цілому.

Ключові слова: організаційно-правова форма, сільськогосподарська діяльність, організація агробізнесу, реформування аграрного сектору, правове регулювання організації виробництва сільськогосподарської продукції.

The article analyzes scientific research on the peculiarities of organizational and legal forms of conducting economic activity in the field of agricultural production in order to determine a more effective form of organization of agricultural commodity production for the development of agricultural business in Ukraine. There are three groups of structural elements of agricultural business: small, medium and large agricultural business. Positive and negative aspects of implementation of various organizational and legal forms of agricultural business organization are highlighted.

Taking into account the peculiarities of different forms of economic activity, the authors propose to distinguish three main groups of agricultural business: small (small) agricultural business, medium agricultural business and large agricultural business.

It is determined that the activity of small agricultural business is aimed at growing agricultural products both for their own needs and for sale, as well as for commercial cultivation of vegetables and individual niche crops. The disadvantages of small-scale agrarian business are the lack of information and knowledge in certain areas of marketing, the limitation of information on the possibilities of obtaining investment in small-scale production, which leads to self-financing of farmers.

Limited liability companies are the most common form of medium-sized agribusiness. However, the complexity of the operation of such farms is conditioned by the ability to participate in the partnership of a foreign entity. It is determined that restrictions on the acquisition of ownership of agricultural land by foreign entities are difficult for the average agricultural business.

It is determined that large agricultural business is the most convenient and attractive for attracting investments. In order to gain access to investment, the largest agricultural producers choose the holding structure of the organization and place their shares on world stock exchanges.

The conclusion was made about the necessity of adopting a separate specialized regulatory framework, which would regulate specific issues of organization, functioning and responsibility of economic entities in the field of agricultural production in particular, and agricultural business in general.

Key words: organizational form, agricultural activity, agricultural business organization, agrarian sector reform, legal regulation of agricultural production organization.

Постановка проблеми та її актуальність. Європейська спільнота визнала, що Україна дійсно може вважатися аграрною країною, з огляду на давні традиції землеробства, спрямованого на вироблення якісної сільськогосподарської продукції. Наявність значної частини світових чорноземів дають усвідомлення щодо наявності високого потенціалу розвитку сільського господарства. І дійсно, Україна є одним із лідерів на світових аграрних ринках по виробництву зерна, цукру, меду й соняшникової олії. Однак, не вся сільськогосподарська продукція українських агровиробників відповідає міжнародним та європейським стандартам. Натепер політика держави щодо реформування аграрного сектору спрямована на отримання ширшого доступу національного агробізнесу до ринків інших країн. Реалізуючи положення Угоди про асоціацію України з Європейським

Союзом, створюються умови для ефективного ведення агробізнесу, що зможе забезпечити залучення в розвиток виробництва сільськогосподарської продукції національних та іноземних інвестицій.

Для створення та ефективного роботи щодо ведення сучасного, ефективного аграрного господарства, особи, які прийняли рішення щодо створення суб'єкта господарювання у сфері сільськогосподарського виробництва мають визначитись, яку організаційно-правову форму ведення господарської діяльності слід обрати. Функціонування в якій організаційно-правовій формі забезпечить найбільш вигідні умови й перспективи розвитку, розширення та залучення інвестицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема визначення організаційно-правової форми сутності

й особливостей підприємницької діяльності у сфері аграрного виробництва присвячені праці багатьох науковців, зокрема таких, як С. Жилинський, І. Кучеренко, В. Кравчук, Н. Малєїн, В. Мозолін, І. Севрюкова, А. Пилипенко, В. Щербина, О. Цюдик та інших. Окремі питання щодо функціонування організаційно-правових форм суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки викладали у своїх роботах В. Гайворонський, І. Труш, В. Єрмоленко, Н. Титова, В. Уркевич, В. Жушман та інші.

Метою статті є узагальнення наукових досліджень щодо особливостей організаційно-правових форм, які використовуються суб'єктами господарювання у сфері аграрного виробництва, а також визначення ефективної форми організації діяльності із сільськогосподарського товаровиробництва для розвитку агробізнесу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Аграрний бізнес – це особлива система економічних відносин в аграрному секторі розвинених країн внаслідок злиття аграрного, промислового й торгового капіталу в процесі поглиблення інтеграційних зв'язків між сільським господарством і промисловістю. Натепер державна політика щодо підвищення економічної стабільності України покладає великі сподівання на аграрну сферу виробництва з огляду на її ефективну економічну активність.

Суб'єкти агробізнесу створюються та функціонують у різних організаційно-правових формах. Аналізуючи міжнародну й національну структуру сектору сільськогосподарського виробництва, слід зазначити, що вона досить унікальна, оскільки містить велику кількість відносно невеликих одиниць. Водночас у структурі агробізнесу досить значна кількість великих і багатонаціональних за обсягом юридичних осіб різних організаційно-правових форм. Натепер сільськогосподарська діяльність, в узагальненому вигляді, здійснюється у формі домашніх господарств населення, приватних підприємств, підприємств колективної власності й у формі господарських товариств. Кожен суб'єкт сільськогосподарської діяльності обирає самостійно, яка організаційно-правова форма буде ефективніша для нього. Залежить це від різних чинників.

Насамперед, для ефективного здійснення сільськогосподарської діяльності необхідно визначитись із видом галузевої діяльності. Суб'єкт господарювання, який має намір працювати у сфері агробізнесу, має визначитись, чи буде це аграрно-сировинна діяльність, що містить сільське й лісове господарство, чи це діяльність у ресурсній галузі, яка забезпечує агропромисловий комплекс засобами виробництва й виробничими послугами, включаючи будівництво, ремонтні й меліоративні роботи, чи то переробна галузь, що забезпечує заготівлю, перероблення, реалізацію сільськогосподарської продукції, або виробнича й соціальна інфраструктура, які забезпечують загальні умови соціально-економічного розвитку, шляхово-транспортне господарство, зв'язок, складське господарство, підготовка кадрів, житлові й культурно-побутові об'єкти, кредитні установи, страхові компанії тощо. Враховуючи особливості кожної з організаційно-правових форм, особливості обраної структури ведення господарської діяльності, суб'єкти сільськогосподарського виробництва можливо виділити в три основні групи: малий (дрібний) агробізнес, середній агробізнес і великий агробізнес.

Отже, малий агробізнес є «первинною ланкою» в структурі виробництва сільськогосподарської продукції. Це дрібні виробники, на яких покладається цілий ряд суспільних функцій, серед яких самозайнятість громадян, самозабезпечення харчовими продуктами, формування доходів домогосподарств, економічної бази розвитку сільських територій, соціальної бази відтворення селянства тощо [1, с. 126]. Особисті (домашні) господарства населення (включаючи фізичних осіб підприємців) не є юридичними особами, які складають ланку дрібного сільськогосподарського виробництва й вирощують сільськогосподарську

продукцію як для власних потреб, так і на продаж. Такі господарства спеціалізуються на комерційному вирощуванні овочів та інших більш нішових культур, які досить важко вирощувати в промислових масштабах через необхідність використання ручної праці [2].

Діяльність особистих селянських господарств здійснюється на підставі Конституції України, Земельного кодексу України, Цивільного кодексу України, Закону України «Про особисте селянське господарство», а також інших нормативно-правових актів. Крім того, враховуючи той факт, що дрібне сільське господарство стало досить поширеним у багатьох регіонах світу й має досить активний розвиток в Україні, уряд затвердив Концепцію розвитку фермерських господарств і сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки [3], в якій було наголошено, що «переважна кількість фермерських господарств, які мають в обробітку невеликі площі, демонструють позитивну динаміку зростання, однак потребують підтримки, тому дана Концепція спрямована виключно на підтримку фермерських господарств і сільськогосподарських кооперативів, які мають в обробітку на праві власності й користування (з урахуванням корпоративних прав) земельні ділянки загальною площею не більше 100 гектарів» [3].

На світовому рівні, аналізуючи дослідження Групи Всесвітнього банку, малі підприємства агробізнесу мають вирішальне значення для зв'язку дрібних виробників із національними ринками, задоволення попиту на харчові продукти та створення робочих місць майбутнього [4]. Роль дрібних сільськогосподарських підприємств полягає в тому, щоб краще інтегруватися в ринки, щоб вони могли зміцнити сільськогосподарський сектор. Досвід показує, що, коли сільськогосподарський сектор країни не конкурентоспроможний, у сільській місцевості зростає залежність від імпорту й спостерігається скорочення виробництва сільськогосподарської продукції.

У практиці різних країн спостерігається однакова тенденція спрямування державної допомоги на розвиток селянського фермерського господарства. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки існує Національна програма малих фермерських господарств, якою пропонуються гранти й подальша підтримка грантових проєктів, створено національну мережу координаторів державних програм, які надають інформаційну підтримку розвитку фермерського руху [5].

У Бразилії дрібні фермери відіграють величезну роль у постачанні продовольства вразливим верствам населення відповідно до політики продовольчої безпеки, відомої як «нульовий голод» (Fome Zero). У рамках цієї програми уряд закуповує продукти безпосередньо в дрібних фермерів за гарантованою ціною та поширює їх у соціальну інфраструктуру (дитячі садки, лікарні й громадські об'єднання) [6].

Враховуючи світовий досвід, уряд України визначив метою Концепції створення необхідних організаційних, правових і фінансових передумов для розвитку фермерських господарств і сільськогосподарської кооперації, покращення матеріально-фінансового становища сільського населення шляхом надання державної підтримки на поворотній основі.

Однак, слід зазначити, що як складова агробізнесу, малі й середні фермерські господарства мають недоліки, що не дозволяють їм вийти на інший рівень. Так, це відсутність можливості придбати потужні інструменти, які використовуються великими фермами, оскільки таке обладнання дуже дороге й у дрібних фермерів, швидше за все, немає можливості його собі дозволити. Їм потрібно знайти альтернативні методи для роботи на своїй землі або менше обладнання, яке вони можуть дозволити собі купити або орендувати. Навіть коли вони утворюють невеликі локальні асоціації, їм все ще важко знайти всі необхідні інструменти для досягнення оптимального

результату. Також до недоліків можна віднести недостатність інформації та знань у певних сферах маркетингу щодо можливостей нового обладнання, нерівномірне розміщення інформації щодо потреб ринку сільськогосподарської продукції, обмеження інформації щодо можливостей отримання інвестування в дрібне виробництво, що призводить до самофінансування фермерів. Для уникнення негативних наслідків для фермерських господарств, вважаємо доцільним врегулювати положення Концепції на подальший період щодо державної підтримки малого й середнього фермерства шляхом інвестування в практику й розробку методів ефективної інтенсифікації сільського господарства.

Основною проблемою в питанні залучення у фермерське господарство інвестицій є норма ст. 3 Закону України «Про фермерське господарство», якою встановлено чіткий перелік осіб, які можуть стати членами фермерського господарства (а саме особи, які мають родинні відносини). А так, фермер для залучення інвестицій змушений приймати рішення про реорганізацію свого сімейного підприємства або об'єднання з іншими фермерами в інші організаційно-правові форми.

Прийняття 17 жовтня 2019 року закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні» [7] містить ряд норм, що спрямовані на спрощення порядку залучення іноземних інвестицій, у тому числі й для фермерських господарств. Це дуже важливий крок держави, оскільки фермерське господарство, особливо на початковому етапі своєї діяльності, можуть успішно функціонувати лише під час безперервного залучення інвестицій.

Наступною групою в структурі організації агробізнесу є сільськогосподарські кооперативи й господарські товариства, які можуть бути як національними, так і іноземними або з іноземними інвестиціями.

Правове регулювання організації та функціонування сільськогосподарських кооперативів здійснюється Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» в редакції Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», також положення про особливості здійснення діяльності в організаційно-правовій формі сільськогосподарського кооперативу містяться в Цивільному кодексі України, Господарському кодексі України, Законі України «Про кооперацію» в редакції від 06 листопада 2014 р. та інших.

Досліджуючи досвід Європейського Союзу, Л. Суліменко й А. Киян зазначають, що кооперативна модель ведення бізнесу все більше набирає популярності в європейських країнах, залучаючи до участі в таких сільськогосподарських виробництвах третину від усього місцевого населення [8, с. 78]. Для України виробничі кооперативи є також перспективною формою здійснення сільськогосподарської діяльності, оскільки дозволяють дрібним виробникам (фермерам) об'єднуватись із метою ефективнішого залучення інвестицій для організації виробництва й реалізації сільськогосподарської діяльності.

Перспективи сільськогосподарських виробничих кооперативів визначаються особливостями цієї організаційно-правової форми, яка формується таким чином, що члени такого кооперативу володіють загальним капіталом, на довірчих засадах передають кооперативу свій урожай, передають під керівництво кооперативу повноваження щодо укладання та виконання договорів сільськогосподарської контрактиції, надають право розв'язувати всі організаційні питання щодо збуту своєї продукції. Крім того, особливості створення та організації діяльності сільськогосподарських кооперативів визначаються тим фактом, що учасник кооперативу зберігає можливість самостійно ухвалювати рішення з урахуванням специфіки своєї земельної ділянки й виду аграрної продукції, на якій він спеціалізується.

Таким чином, діяльність сільськогосподарських кооперативів будується на засадах самоврядування, під час яких члени сільськогосподарського кооперативу визначають мету й предмет діяльності конкретного кооперативу, формують його органи управління та встановлюють їхню компетенцію, саме члени кооперативу безпосередньо входять до складу таких органів і шляхом голосування на їхніх засіданнях реалізують належне їм право голосу, а також контролюють виконання рішень органів управління кооперативу [9, с. 28].

Господарські товариства у сфері виробництва сільськогосподарської продукції є найпоширенішою формою господарювання після фермерських господарств, як і сільськогосподарські виробничі кооперативи. Вони представлені переважно у формі товариств з обмеженою відповідальністю [2], які виступають як приватні підприємства. Натепер відсутній окремий спеціальний законодавчий акт, який би, з врахуванням специфіки сільськогосподарської діяльності, регулював би створення та розвиток саме приватних сільськогосподарських підприємств. Отже, правове регулювання створення та функціонування сільськогосподарських підприємств здійснюється відповідно до законодавства, яке загалом регулює всі аспекти здійснення господарської діяльності. До таких нормативних актів відносяться: Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю».

Позитивною рисою сільськогосподарських акціонерних товариств В. Єрмоленко називає можливість охопити майнову участь фактично необмеженої кількості власників майнових паїв, тобто практично все населення окремої сільської громади, що сприяє захисту непрацевдатних осіб, які отримали майновий пай у порядку спадкування [10, с. 83]. Своєю чергою позитивною ознакою аграрного господарського товариства є використання земель сільськогосподарського призначення як основного засобу виробництва, а також визначення ефективної системи ведення сільського господарства, здатного задовольнити потреби населення в якісних харчових продуктах і в експорті на світовий ринок конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції [11, с. 56].

Однак, Закон України «Про акціонерні товариства» й Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» як основа правового забезпечення функціонування сільськогосподарських товариств з обмеженою відповідальністю та відсутність спеціального закону, який би враховував специфіку діяльності у сфері сільськогосподарської діяльності, на думку А. Статівки, «створює значні ризики для належного функціонування сільськогосподарських товариств з обмеженою відповідальністю, адже дозволяє їхнім учасникам відчувувати свої частки без необхідності внесення змін до статутного капіталу, що може призвести до «вторгнення» в діяльність товариств сторонніх осіб і сприяти розвитку рейдерства, феномен якого останніми роками набуває загрозливих обертів саме в аграрному секторі економіки [11, с. 57].

Крім того, складність у функціонуванні сільськогосподарських підприємств у таких організаційно-правових формах може зумовлюватись можливістю участі в акціонерному товаристві або в товаристві з обмеженою відповідальністю іноземного суб'єкта. Законодавство не містить обмежень, щодо участі іноземних суб'єктів у створенні й функціонуванні господарських товариств. Наявність іноземного капіталу в сільськогосподарських підприємствах зумовлює складність у можливості в повному обсязі брати участь у господарській діяльності, насамперед це пов'язано з обігом земель в Україні. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» також містить обмеження щодо набуття права власності на землі сільськогосподарського призначення іноземними

суб'єктами. Однак, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні» все ж було внесено зміни в ряд законодавчих актів, що стимулюють іноземних суб'єктів здійснювати ефективне інвестування в сільськогосподарське виробництво.

Третю групу суб'єктів агробізнесу складають великі агропромислові підприємства, які здійснюють свою діяльність у формі акціонерних товариств та є найбільш зручними й привабливими для залучення інвестицій. У сучасному розумінні агрохолдинги є виробничою структурою, яка створюється фінансовими й сервісними організаціями, які інвестують кошти в розвиток інфраструктури сільської місцевості, а також використовують орендовані землі [14, с. 36]. Саме тому найбільші сільськогосподарські виробники обирають холдингову структуру організації та розміщують свої акції на світових фондових біржах.

Окремого закону, який би регулював діяльність саме агрохолдингів, в Україні не існує, однак у своїй діяльності сільськогосподарські підприємства, які обирають саме таку організаційно-правову форму ведення господарської діяльності, керуються положеннями Господарського кодексу України, Закону України «Про акціонерні товариства», а також спеціальним Законом України «Про холдингові компанії в Україні» від 15 березня 2006 р. № 3528-IV [12].

Крім того, ч. 5 ст. 126 Господарського кодексу України холдингова компанія визначається як публічне акціонерне товариство, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств (крім пакетів акцій, що перебувають у державній власності). Своєю чергою, ст. 1 Закону «Про холдингові компанії в Україні» закріплює положення, що холдингова компанія – це акціонерне товариство, яке володіє, користується та розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств. Отже, агрохолдингові компанії є специфічною формою володіння корпоративними правами, за якої материнська компанія, маючи контрольний пакет акцій інших підприємств, управляє ними, контролюючи їхню діяльність, при їхньому об'єднанні в єдину організаційно-правову структуру з відповідними метою та цілями [15, с. 55].

Позитивними сторонами такої організаційно-правової форми, як агрохолдинги, є створення досить ефективної системи ведення сільського господарства, яка здатна задовольнити не лише потреби населення в якісних харчових продуктах, а також забезпечити якісний експорт сільськогосподарської продукції на світовий ринок, зробити її більш конкурентоспроможною.

Конкурентоздатність як перевага агрохолдингової форми організації господарської діяльності може виражатись у можливості здійснювати виробництво у великих

обсягах сільськогосподарської продукції та розвитку технологічно пов'язаних із ним підприємств перероблення та торгівлі, а також високий рівень диверсифікації виробництва, можливість залучення значних інвестицій в основне виробництво, що не під силу середнім і дрібним сільськогосподарським підприємствам, централізація управління та високий рівень кваліфікації управлінського персоналу [13, с. 5].

Однак агрохолдинги мають і недоліки в процесі здійснення господарської діяльності у сфері сільськогосподарського виробництва. Так, стрімке нарощування обсягів сільськогосподарського виробництва й експорту монокультур призводить до суттєвих деструктивних змін в аграрній сфері. Негативними моментами функціонування агрохолдингів на сучасному етапі є незбалансованість пріоритетів аграрного й сільського розвитку; високі ризики, пов'язані з виконанням ними своїх зобов'язань перед акціонерами й кредиторами; також негативно впливає монополізація агрохолдингами міжнародного ринку торгівлі сільськогосподарською продукцією та продовольством.

Висновки. Кожна із зазначених груп у структурі агробізнесу має ряд переваг і недоліків. Займаючи певну ринкову нішу, кожен із суб'єктів агробізнесу забезпечує сільськогосподарське виробництво сировиною, продовольством, кожен у своїй сфері діяльності забезпечує державу такими суспільними благами, як продовольче забезпечення країни, надає матеріальні й нематеріальні можливості для відтворення життєдіяльності сільських територій, вживає заходи щодо підтримання екологічної рівноваги. Перша група – малі організаційно-правові форми організації сільськогосподарського виробництва – швидше реагує на зміну кон'юнктури ринку з врахуванням особливостей окремих територій. Друга група – середні агровиробники – виступають фундаментом сільського господарства країни в цілому, бо забезпечують найбільші обсяги виробництва продукції та мають найвищу зайнятість. Третя група суб'єктів агробізнесу – великі підприємства, які мають високі показники ефективності діяльності (зокрема, урожайності) й значні можливості для залучення та використання інвестицій.

Слід констатувати, що держава за останні роки зробила значні кроки в напрямку покращення інвестиційного клімату для середнього й великого бізнесу, однак залишається цілий ряд питань, вирішення яких відкрили більше можливостей для ефективного сільськогосподарського виробництва, в тому числі для малих організаційно-правових форм агробізнесу. Прийняття спеціалізованих законодавчих актів, які б сприяли не лише розвитку агробізнесу в Україні, а також визначали конкретні види відповідальності за порушення та зловживання під час здійснення сільськогосподарської діяльності – забезпечити чіткіше розуміння для вітчизняних та іноземних інвесторів щодо правил ведення агробізнесу в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кучерява К.Я. Поліпшення організаційно-правового забезпечення функціонування ОСГ як основа розвитку кооперації в аграрному секторі. *Теорія та практика державного управління*. Вип. 1 (48). С. 126–133.
2. Граб Р.О. Види сільськогосподарських підприємств в Україні. URL: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/umovi_vedennya_agrobiznesu/vidi_silskogospodarskikh_pidpriemstv_v_ukraini.
3. Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 664-р. / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80>.
4. Agribusiness and value chains. *World Bank Group*. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/agribusiness>.
5. Small Farms. U.S. *Department of Agriculture*. URL: <https://www.nal.usda.gov/afsic/small-farms>.
6. Can small-scale farmers feed the world? *International Institute for Environment and Development*. URL: <https://www.iied.org/can-small-scale-farmers-feed-world>.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні : Закон України від 20 вересня 2019 р. / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 46. Ст. 299.
8. Суліменко Л.А., Киян А.В. Перспективи розвитку кооперації в Україні: міжнародний досвід. *Кооперативні читання. Житомирський національний агроєкологічний університет*. Житомир, 2018. С. 77–81.
9. Уркевич В.Ю. Про особливості правового становища сільськогосподарських кооперативів. *Право та інновації*. 2015. № 4 (12). С. 25–30.

10. Єрмоленко. В.М. Правове становище сільськогосподарських акціонерних товариств. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 10. С. 83–87.
11. Статівка А.М. Новели у правовому забезпеченні функціонування сільськогосподарських товариств з обмеженою відповідальністю. *eNULAUIR – Електронний архів – Репозиторій Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17149/1/Stativka-55-57.pdf>.
12. Про холдингові компанії в Україні : Закон України від 15 березня 2006 р. № 3528-IV. / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 34. Ст. 291.
13. Статівка А.М. Деякі правові питання діяльності агрохолдингів в Україні. *eNULAUIR – Електронний архів – Репозиторій Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7612/1/Stativka_61_63.pdf
14. Гирник Л.В. Діяльність агрохолдингів в Україні та їхній вплив на розвиток сільського господарства. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту*. 2016. Випуск 1 (20). С. 35–39.
15. Єрмоленко В.В. Проблеми правового регулювання створення і функціонування агрохолдингів в Україні. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2015. Вип. 218. С. 54–62.
16. Самсонова Я.О. Правові засади розвитку конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва як основного напрямку державної аграрної політики України. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2 (6). С. 1–12.